

УДК 159.923.2:33-057.87

DOI <https://doi.org/10.32782/psych.studies/2022.1.6>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ОБРАЗУ МАЙБУТНЬОГО СУЧАСНОЇ МОЛОДІ В ДИСКУРСІ ЖИТТЄВОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Войтович Неоніла Олегівна,

практичний психолог

Волинської обласної психолого-медико-педагогічної консультації

В контексті соціально-психологічних проблем життєвого шляху особистості розкривається образ майбутнього сучасних молодих людей.

Вирішення цієї проблеми передбачає антиципацію і розуміння молоддю власних перспектив в особистісному й соціальному вимірах самореалізації. Охарактеризовано змістові, структурні й динамічні характеристики образу майбутнього у сучасної молоді в контексті суспільних змін.

Ключові слова: *молодь, життєвий шлях особистості, життєва перспектива, часові параметри буття, образ майбутнього.*

Voitovych Neonila. Psychological features of the image of the future of modern youth in the discourse of living self-realization

In the context of socio-psychological problems of the person's way of life, the image of the future of modern young people is revealed.

The solution to this problem involves the anticipation and understanding of the youth of their own prospects in the personal and social dimensions of self-realization. The content, structural and dynamic characteristics of the image of the future in modern youth in the context of social changes are characterized.

The concept of "image of the future" can act as a separate psychological category in the context of research on the temporal perspective of an individual. The image of the future is a structural element of the psychological time of a person, which is a generalized visualization of the model of its own future, is the result of the anticipation of the future by it (its close, medium and long-term perspective). Its main functions are anticipation of the future, construction of the future; conceptualizing the time perspective of one's own life; regulation of activities and their hierarchy is axiochronological. The image of the future directly affects the processes of goal-setting and is associated with such entities as dreams, goals and life programs and personal plans. The specificity of the image of the future at a young age lies in the fact that:

- the reflexive level of personality and regular planning of events allow to describe in enough detail their imaginary future, as well as effectively operate with a time perspective;*
- the speed of time is not sufficiently understood: the time margin for the implementation of all desires and plans seems great;*
- the problem of the image of the future in adolescence is its emotional coloring. The lack of realization of one's potential, self-doubt leads to doubts and negative emotional color of the image of the future (fear of the future, pessimism, etc.).*

In the context of the life journey of experiencing the future as a problem, individuals need first and foremost for development: a person should always have some degree of doubt about the possibility of realizing significant events in the future. We believe that this experience performs an active-adaptive function. However, if the experience of the future as a problem goes beyond the norm, then the young men need help, since a high degree of experience of the future as a problem negatively affects the life self-determination of young people. These issues require the use of psycho-consultation and psycho-correction efforts in order to optimize the confident perception by modern young people of their future and their successful self-realization.

Key words: *youth, way of life of a person, life perspective, time parameters of being, image of the future.*

Постановка проблеми. Складні завдання сучасного вітчизняного соціуму спонукають до пошуку психологічної суті

ключових феноменів. Одним із найскладніших для пізнання є проблеми рецепції та аперцепції часових екзистенційних пара-

метрів буття людини. Тому актуальність нашого дослідження вбачаємо в потребі детального вивчення психологічних особливостей образу власного майбутнього в особистості, адже вирішення цієї проблематики є вкрай необхідним як у площинах теорії так і в ракурсі практичного її вирішення.

Образ майбутнього ми розглядаємо, як складне інтегральне утворення, що включає в себе ціннісні орієнтації й перші життєві плани, як плановані, так і очікувані події, засвоєні стереотипи соціальної поведінки, елементи самооцінки, установок та емоційне ставлення до майбутнього. З одного боку, образ майбутнього є однією з складових суб'єктивної картини життєвого шляху і вивчення його тісно пов'язане з розробкою наукової проблематики психологічного часу особистості. В уявленнях про майбутнє можна побачити «потенціал особистості», а на основі вивчення життєвих планів молоді можна прогнозувати розвиток суспільства. З іншого боку, сформованість уявлень про майбутнє може виступати критерієм особистісної та соціальної зрілості.

В цьому контексті етап раннього юнацького віку посідає виняткове становище, адже у цей період відбувається глибокі внутріособистісні трансформації, формуються психологічні новоутворення, які визначають подальший зміст і напрямок розвитку особистості, її майбутню життєву лінію, врешті, повноту її самоінтеграції і самоздійснення як неповторної цілісності. Особливої значущості набуває проблема у системі збереження психологічного здоров'я особистості [1]. Соціологічні й психолого-педагогічні дослідження фіксують стан речей, за якого майбутнє переживається молоддю в дихотомійному ключі, тобто в категоріях «невпевненість», «аморфність», «фрустраційність», «психоемоційна нестабільність» тощо [1].

Варто зауважити, що ставлення особистості до різних часових модусів, передусім до прийдешнього, розглядається як один з стрижневих складових її структури, неодмінна умова її повноцінного психосоціального розвитку, важливий критерій її зрілості, врешті-решт як універсальний принцип буття особистості як такої. Попри наявність певних досягнень у згаданому

напрямку концептуальні засади останніх полишають доволі широке поле для дискусій. З позиції порушеної проблеми дискусійним, як зазначає Л. Дідковська, залишається питання щодо можливості включення в контекст дослідження вибірок досліджуваних з соматичними порушеннями. Натомість дослідження феноменології поведінки учнів із цими формами психосоматичних порушень, характеру і специфіки їх уявлень про власне майбутнє, здійснюється представниками клінічно-орієнтованих дисциплін, що не може не накладати серйозних обмежень на результати таких досліджень [1].

Результати емпіричного дослідження. Окреслена проблематика була предметом наукового вивчення багатьох вітчизняних та зарубіжних дослідників, таких як К. А. Абульханова-Славська, А. Адлер, Б. Г. Ананьєв, О. Г. Асмолов, Г. О. Балл, Н. А. Бердяєв, Л. С. Виготський, М. Вебер, Е. Дюркгейм, І. С. Кон, Д. О. Леонтьєв, С. Д. Максименко, А. Маслоу, В. О. Моляко, К. Роджерс, С. Л. Рубінштейн, В. Франкл, Е. Фромм та ін. Праці названих вчених мають велике значення для вивчення названої проблеми якраз на загальнометодологічному рівні, оскільки дозволяють цілісно осмислити як у контексті соціально-психологічних проблем життєвого шляху відбувається усвідомлення ставлення людини до власного майбутнього.

Водночас крізь призму безпосередніх теоретико-експериментальних і практичних досліджень проблеми життєвого шляху й образу майбутнього були предметом таких дослідників, як Л. Ф. Бурлачук, Є. І. Головаха, О. О. Кронік, В. А. Ромеєць, Л. В. Сохань, О. Б. Старовойтенко, В. О. Татенко, Т. М. Титаренко, Ю. М. Швалб та ін.

У багатьох підходах до вивчення проблеми життєвого шляху особистості, зокрема в межах психологічних підходів, для яких є характерним намагання відійти від позитивістської концепції, тобто не обмежуватись встановленням загальних закономірностей, простежується первинність власне психічних особливостей людини в рецепції майбутнього.

Як відомо, у теоріях психоаналізу З. Фрейда, індивідуальної психології

А. Адлера, аналітичної психології К. Юнга, логотерапії В. Франкла, транзактного аналізу Е. Берна та ін. особистість не тільки вивчається, але й піддається психотерапевтичним впливам і корекціям, які здійснюються на основі усвідомлення клієнтом своїх глибинних внутрішніх процесів і оволодіння ними. Якраз це дозволяє охопити пласти майбутнього життєвого потенціалу й оптимізувати його. Зауважуємо, що в межах гуманістичного підходу в працях А. Маслоу, К. Роджерса, В. Франка, Ф. Перлза уявлення про людину полягають в тому, що це істота, яка перебуває в стані розвитку, прагне само-актуалізації, їй притаманна свобода волі, вона має можливість приймати рішення і брати на себе відповідальність, а отже може (і повинна) творити й осмислювати своє майбутнє.

Дослідники відзначають, що категорія життєвого шляху особистості є однією із найважливіших категорій практичної психології. Найбільш близькими до неї за змістом є такі поняття, як «психологічна проблема» і «психологічна ситуація», «життєва ситуація», «життєва криза», «життєва перспектива», «доля» та ін., які входять до категоріальної системи практичної психології [1].

Категорія життєвого шляху є узагальнюючою щодо таких понять, як «життєвий цикл», «онтогенез», «час життя» і «віковий розвиток». Вона створює можливості для пояснення численних тенденцій у межах однієї біографії. Жива людина має життєвий світ – відкриту систему, яка поряд із більш-менш визначеною лінією розвитку має численні «чернетки», гіпотези, варіації і навіть несподівані імпровізації. Загалом, категорія життєвого шляху стає найбільш узагальнюючою і ефективною насамперед тому, що вона дозволяє звернути головну увагу на здатність людини бути особистістю, бути самостійною, самоактуалізованою, на те, що, врешті-решт, тільки вона сама є творцем власної біографії, головним режисером своєї унікальної долі. Такі положення складають основу концепції подієво-біографічного підходу (Є. І. Головаха, О. О. Кронік, Л. В. Сохань та ін.). Названа категорія дозволяє вказати на залежність досягнутого від минулого людини, яке безпосередньо або опосередковано впливає на неї, а також від

об'єктивних умов, у яких відбувається її життя. Це дає можливість врахувати той факт, що вплив минулого людини та сучасних умов існування на її майбутнє має багатоаспектний, багатовимірний і багатоваріантний характер. Однак категорія життєвого шляху дозволяє розширити поняття умов існування людини за рахунок їх включення в широкий культурно-історичний контекст, у певну низку суспільно-історичних подій, традицій, звичаїв, які стосуються етносу, держави, поєднуючи біографічне з історичним.

Образ майбутнього відображає потенційні можливості особистості, і його сформованість шерех дослідників розглядає як один з показників успішної соціалізації старшокласників (О. М. Дубовська, Є. І. Головаха, О. П. Белінська, Н. В. Скотна та ін.). Спрямованість у майбутнє є характерною рисою юнацького віку (В. Г. Асєєв, Л. І. Божович, І. С. Кон, Н. С. Лейтес). У юності на перший план висуваються мотиви, пов'язані з далекою перспективою, побудовою життєвих планів. Це визначається самою ситуацією розвитку в цьому віці – наступним закінченням школи і необхідністю життєвого самовизначення. Хлопці та дівчата, що входять у доросле життя, відчувають на собі неоднозначний вплив зовнішньої ситуації: змінилися вимоги, які ставить суспільство перед молоддю, а умови сучасного життя кардинально відрізняються від умов життя 20-30 років назад. Ряд авторів описують соціально-економічну ситуацію в суспільстві як несприятливу, «психогенно-напружену». Суспільна криза відображається в масовій психології як «руйнування надій», незадоволеність життям, зниження віри в завтрашній день, безвихідь [1].

Майбутнє – це своєрідне психологічне утворення, результат внутрішньої роботи особистості, спрямованої на створення неперервної особистої історії, цілісності «Я», перспективи життєвого шляху. У психологічній літературі можна зустріти велику кількість термінів, що описують уявлення особистості про майбутнє. Насамперед це поняття «життєва перспектива». У психології склалася певна парадигма, в рамках якої життєва перспектива розглядається переважно як суб'єктивний образ майбутнього. Інше

поняття – «часова перспектива» – ширше, ніж образ майбутнього, і означає цілісне бачення людиною свого життя, як у минулому, так і в майбутньому. Тому є прийнятним в психології про майбутню часову перспективу, за допомогою якої характеризується часова впорядкованість подій майбутнього в свідомості людини.

Поняття часової перспективи часто розглядається як ієрархія цілей особистості. Часова перспектива – це послідовність подій з певними інтервалами між ними, представлених у сприйманні, в свідомості людини в деякий конкретний момент часу. При цьому часова перспектива, на відміну від просторової, може бути представлена тільки «ментально», у свідомості людини. Наявність у внутрішньому плані різновіддалених у часі об'єктів-цілей створює часову перспективу. Таким чином, часова перспектива виступає як функція її мотиваційних об'єктів, що належать до її складу і які визначають її глибину, структуру, міру реальності, змістові характеристики тощо. Особливу увагу потрібно приділяти перспективі майбутнього, зокрема необхідні дослідження локалізації мотивації у часі, наприклад за допомогою розробленого Ж. Ньютеном «методу мотиваційної індукції».

Розглядаючи історичні аспекти проблеми сприймання часу, зокрема таких категорій, як «минуле», «теперішнє» і «майбутнє», К. О. Абульханова-Славська стверджувала: «Перспективи особистого життя людини ототожнювалися з райдужними перспективами життя суспільства, що призвело до уявлення про другорядний характер власного життя... Віра в суспільний ідеал... закрила реальні життєві проблеми, труднощі і недоліки життя».

Варто зауважити, що якраз міни, що відбулися в суспільстві, наклали відбиток на формування особистості загалом і на уявлення про майбутнє зокрема. Ми, насамперед, намагалися з'ясувати особливості образу майбутнього в ранній юності та чинники, які зумовлюють вияв тих чи тих специфічних його рис. Співставлення результатів нашого дослідження з одержаними раніше результатами свідчить про існування суттєвих відмінностей в образі майбутнього юнаків та дівчат з плином часу (у межах двадцяти останніх років).

Нами встановлено, що майбутнє усвідомлюється старшокласниками як найгостріша проблема. Це відбувається внаслідок виникнення протиріччя між суб'єктивно бажаним (наміром побудувати своє життя певним чином) і об'єктивно можливим (умови і можливості, що надаються суспільством, державою). Усвідомлення юнаками і дівчатами перепон, які можуть виникнути при реалізації ними значущих подій в майбутньому (вступ до вузу, працевлаштування тощо), відображується на їхньому ставленні до свого майбутнього: майбутнє переживається старшокласниками як проблема. Подібні узагальнення були зроблені і в зарубіжних дослідженнях, що свідчить про те, що сприймання майбутнього як проблеми є загальною характерною рисою юнацького віку незалежно від місця проживання (регіон, країна). У більшості юнаків та дівчат емоційне ставлення до майбутнього є тлом, необхідним для нормального планування майбутнього, тобто виконує активно-пристосувальну функцію. Однак частина молодих людей (близько 30 % вибірки) мають високу міру переживання майбутнього як проблеми. Вони гостро переживають труднощі й перепони, які можуть виникнути при реалізації ними значущих подій в майбутньому.

У ракурсі вивчення психологічних особливостей збереження психологічного здоров'я нами було встановлено, що образ майбутнього юнаків та дівчат має такі особливості: а) у часовій перспективі старшокласників значно переважає далека перспектива – початок дорослого життя. Найбільша кількість очікувань юнаків та дівчат припадає на третє десятиріччя життя (це такі життєві події як працевлаштування, створення сім'ї тощо); б) змістовна наповненість образу майбутнього випускників школи відрізняється переважанням орієнтацій на себе, своє особисте життя, яке вони розглядають як головну цінність. Юнаки і дівчата мало замислюються про свою участь у житті суспільства, з іншого боку, вони не розраховують на підтримку держави.

Звичайно, що тема майбутнього є емоційно значущою для старшокласників. Опис майбутнього старшокласників з висо-

кою мірою переживання майбутнього як проблеми нагадують набір формальних ознак «вдалого життя», які по суті не пов'язані між собою, не відображають внутрішні прагнення, здібності і схильності молодих людей. Відсутність уявлень про способи реалізації бажаного також характерне для молодих людей з високою мірою переживання майбутнього як проблеми. Молоді люди з різною мірою переживання майбутнього як проблеми показали відмінності за такими пара-метрами як рівень усвідомленості цілей, відповідність цілей внутрішніми особливостями, а не зовнішніми ознаками, сформованість уявлень про способах реалізації своїх цілей.

Слід окремо зауважити, що уявлення про майбутнє у старшокласників з великого міста і старшокласників з малого міста має подібні та відмінні риси. Загальні закономірності сприймання майбутнього зумовлені тим, що респонденти належать до однієї вікової категорії і однієї культури: вони є українцями і проживають в місті. Відмінності уявлень про майбутнє ми пов'язуємо з особливостями процесу соціалізації у великому і малому місті і, зокрема, з особливостями сприймання простору і часу. Основними соціально-психологічними особливостями образу майбутнього у старшокласників великих та малих міст є: відмінності у суб'єктивній значущості змістових характеристик образу майбутнього: уявлення про майбутнє старшокласників з малого міста більшою мірою ідеалізовані та орієнтовані на думку соціуму, плани випускників школи з великого міста конкретні, стереотипні, спрямовані на себе; для старшокласників з великого міста більшою мірою характерне планування майбутнього на найближчий рік, а для старшокласників з малого міста – міркування про цінності; старшокласники з великого міста бачать своє майбутнє, насамперед, «комфортним», а випускники з малого міста – великим і прекрасним. Старшокласники з великого і малого міста оцінюють сучасну соціальну ситуацію радше як стабільну, ніж як нестабільну; темп життя старшокласники з великого міста вважають швидким, старшокласники з малого міста – середнім.

Хлопці й дівчата, що мають високу працездатність, адекватну самооцінку, здат-

ність відстоювати свою точку зору і високі комунікативні здібності, переживають своє майбутнє як проблему меншою мірою, ніж їхні ровесники з низькою працездатністю, низькою самооцінкою і низьким рівнем розвитку комунікативних здібностей. Крім того, була виявлена наступна тенденція: при підвищенні рівня особистісної тривожності зростає міра переживання майбутнього як проблеми. Міра переживання майбутнього як проблеми (висока, середня, низька) опосередкована психологічними, особистісними детермінантами: особливостями образу майбутнього і мірою гармонійності, позитивності Я-концепції молодих людей. Чим вища позитивність Я-концепції, тим нижча міра переживання суб'єктом майбутнього як проблеми. Нами виявлено спільні та відмінні риси уявлень про майбутнє у старшокласників з великого і малого міста, а також у юнаків та дівчат, міра переживання молодими людьми майбутнього як проблеми і доведено, що міра (висока, середня, низька) переживання ними майбутнього як проблеми опосередкована психологічними, особистісними особливостями юнаків та дівчат.

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Поняття «образ майбутнього» може виступати як окрема психологічна категорія в контексті досліджень часової перспективи особистості. Образ майбутнього – це структурний елемент психологічного часу особистості, який становить собою узагальнену візуалізацію моделі її власного майбутнього, що є результатом антиципації нею майбутнього (його близької, середньої і віддаленої перспективи). Його основними функціями є антиципація майбутнього, конструювання майбутнього; концептуалізація часової перспективи власного життя; аксіохронологічна регуляція діяльностей та їх ієрархії. Образ майбутнього безпосередньо впливає на процеси цілепокладання і пов'язаний з такими утвореннями, як мрії, цілі та життєві програми та плани особистості. Специфіка образу майбутнього у молодому віці полягає в тому, що:

- рефлексивний рівень особистості і регулярне планування подій дозволяють доволі детально описати своє уявне майбутнє, а також ефективно оперувати часовою перспективою;

- недостатньо усвідомлюється швидкість протікання часу: запас часу для здійснення усіх бажань та планів видається великим;

- проблемність образу майбутнього у юнацькому віці становить його емоційне забарвлення. Нереалізованість свого потенціалу, невпевненість у собі зумовлює сумніви і негативне емоційне забарвлення образу майбутнього (страх майбутнього, песимізм тощо).

У контексті життєвого шляху переживання майбутнього як проблеми необхідне особистості насамперед для розвитку: у людини завжди повинна бути деяка доля сумнівів з приводу можливості реалізації значущих подій в майбутньому. Ми вважаємо, що таке переживання виконує активно-адаптивну функцію. Однак, якщо переживання майбутнього як проблеми виходить за рамки норми, то у цьому випадку юнакам необхідна допомога, оскільки висока міра переживання майбутнього як проблеми негативно відбивається на процесі життєвого самовизначення молоді. Окреслена проблематика потребує задіяння психоконсультаційних і психокорекційних зусиль з метою оптимізації впевненого сприймання сучасними молодими людьми свого майбутнього та їхньої успішної самореалізації.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Дідковська Л.І. Феномен психологічного здоров'я в контексті задач психологічної служби закладів освіти. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції "Освіта як фактор національної безпеки". Київ., 2003. С. 255–259.

REFERENCES:

1. Didkovska L.I. Fenomen psychologichnogo zdorovya v konteksti zadach psychologichnoyi sluzhby zakladiv osvity // Materialy Vseukrayinsykyoi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi "Osvita yak factor natsionalnoyi bezpeky" – Kyiv., 2003 – S. 255–259.